

Dr. NÉMEDI LAJOS:

BESSENYEI GYÖRGY LEVELE A BUDAI EGYETEM TANÁRAIHOZ

A magyar felsőoktatás történetének egy alig ismert, eddig nyomtatásban még meg nem jelent dokumentumát adjuk itt közre: Bessenyei György levelét „A Budai Nagy Társaság Főtanítóihoz”.

A levél a *Tolerantia* címet viselő gyűjteményes kéziratban található. A kis kötet Bessenyeinek 1775 és 1778 között papírra vetett dolgozatait tartalmazza értekezések és levelek formájában. Két levelet már régebben közreadtak, de az egész kötet megjelentetése mind máig nem sikerült:

A *Tolerantia* olyanféle gyűjtemény, mint az 1779-ben megjelent *A holmi*. Az egésznek alapgondolata a vallási türelmességnek hirdetése és a klerikalizmusnak, a vallási fanatizmusnak szenvedélyes elítélése. A tolerancia központi gondolata a felvilágosodásnak. Bessenyeinek, mint a protestáns egyházak ágensének ugyancsak bő alkalma volt bepillantani a katolikus egyház akkori erőszakos térítési módszereibe. Feladatai mindennapi gyakorlatából ismerte a fanatizmus pusztításait. Innen magyarázható hangjának szenvedélyessége és az, hogy az egyetemi tanárokhoz intézett kultúrpolitikai tárgyú levelébe is belejátszik a tolerancia sürgetése.

Az egyetemet Mária Terézia 1777-ben helyezte át Budára a királyi palotába. A kortársak e ténynek nagy jelentőséget tulajdonítottak. Ányos Pál, Barcsai Ábrahám, Orczy Lőrinc és mások üdvözlő verseket, Cserey Lőrinc pedig terjedelmes „háláló beszédet” írtak erre az alkalomra. Helyesen látták meg, hogy az egyetem Budára kerülésével az ország régi fővárosa és természetes központja kulturális központtá válik.

Bessenyei Beleznay Miklós generális pilisi kastélyában időzik 1778-ban, innen keltezi lelkes hangú levelét az egyetem tanáraihoz. Az ugyanezen időtájt kiadott röpirat, a *Magyarság* jelentős szerepet szánt az egyetemnek a magyar kultúra felvirágoztatásában. Bessenyei ekkor még az egyetem mellett szeretné létrehozni azt a társaságot, amely a Tudományos Akadémia feladatait végezné el. Ebből a szempontból is szorosan a nevezetes röpirathoz kapcsolódik ez a levél.

A *Tolerantia* című kézirat minden valószínűség szerint úgy keletkezett, hogy Bessenyei az említett időszakban készült közös témájú

dolgozatait egy előre bekötött könyvecskébe bemásolta. Tartalma és szenvedélyes hangja miatt nem is gondolhatott arra, hogy a kötetet kiadja. Ehelyett a 70-es évek eleje óta készített kisebb dolgozataiból összeállította *A holmi* című kötetét, mely 1779-ben meg is jelent. A válogatást úgy intézte, hogy a cenzúra ne köthessen bele. A *Tolerantia* viszont kéziratban maradt. Tartalma miatt a pálosoknak sem adhatta át, mint néhány más kéziratát. Így ez a kötet feltehetően elkerült Pusztakovácsiba és írója halála után a család tulajdonába jutott.

Papp Károly, volt debreceni egyetemi tanár nyomán a kézirat sorsáról a következőket mondhatjuk el. A nekrológok, melyek 1811-ben hazai és német folyóiratokban Bessenyeiről megjelentek, több kéziratban maradt munkáról számolnak be, olyanról is, aminek ma sem jöttünk nyomára. A *Tolerantiát* senki sem emlegeti. Papp Károly szerint először Veres Ferenc sarkadi református pap könyvtárában bukkant fel. De hogy ő kitől, hogyan és mikor jutott hozzá, nem tudjuk. Mint művelt lelkipásztor és nagy könyvedvelő, esetleg a Bessenyci-család valamelyik tagjától kaphatta. Ezután több református pap kezén megy át a kézirat, rokoni szálak nyomán. Végülis Lovas Rezső debreceni főreáliskolai tanárhoz kerül, aki azt fia professzorának, Papp Károlynak adományozta. Papp Károly az 50-es évek elején kiadásra készítette elő a kéziratot. Tervezett előszavának a végén ez áll: „Hogy mi meg a debreceni ref. főiskola könyvtárának hagyományozzuk, — örök letétként, majd annakidején.”

Papp Károly halála óta a kézirat sorsáról nem tudunk. A család sem tudja, hogy hova kerülhetett. Csupán egy gondosan elkészített másolat van a család birtokában, valamint a tervezett kiadás előszava és jegyzetei. A jegyzetekben Papp Károly így írja le a kéziratot: „A kis nyolcadrét alakú egészen bőrbekötött könyv sarkán még ma is láthatók az egykori aranyozás nyomai, a ráragasztott vignettán pedig a könyv címe: *Tolerantia* . . . A kódex ma 152 lapot számlál. Különben az írás végig azonos karaktere miatt is az a benyomásunk, hogy Bessenyei nem a már befejezett kéziratát köttette be, hanem az előtte készen álló kötetbe egymásután írogatta bele idevágó dolgozatait. Erre vall néhol az egyes lapoknak plajbásszal vont keretezése, más-más színű tentája, a betűvetésnek hol lassú, hol gyorsabb menetű futása.” — Egyébként a kéziratnak egy töredékesebb része Sárospatakon is megvan.

Bessenyeinek ez a műve is megérdemelné, hogy teljes egészében kiadjuk. Most, halálának 150. évfordulóján egy felsőoktatási intézmény évkönyvében illendőnek tartottam, legalább ezt a levelet közreadni.

A Budai Nagy Társaság főtanítóihoz

Uraim!

Olyan vagyok elöttetek mint a fővényes pusztákon magában bujdosó szarándok, ki szomjúsága miatt ellankadván, forrásvízért sóhajt. Megengedjete, hogy egy isméretlen ifjú hazafi csendes életének homályosságából a magasságra, hol laktok, szemeit felemelni bátorodik. A magyar csillagzat alatt tévelygő szomjú tudomány kéri tőletek életét és újulását, ne tagadjátok meg tőle jóságotokat. Ti vagytok, kiket a királyi nagyság nemzetünk koronájába oly ragyogó gyémántul helyheztetett, melynek fénye csak bölcsességgel, emberiséggel és e széles világ dolgainak mindennemű esmeretségevel tündökölhettek. Légyetek kevélyek azért, hogy a magyarság tudományokban való dicsőségének mívesivé választattatok. Ha régen Nagy Lajos és Hunyadiak vitézséggel nemzetünket Európának csudájává, Ázsiának rettegettségévé, a keresztény világnak pedig védelmévé tehatték, ezzel hazánknak halhatatlan nagyságát, méltóságát szülhették: gondoljátok meg, hogy ha ti ugyanazon hazát a bölcsességnek útján tudományaitokkal oly magasságra emelitek, bizonyosan Lajosok, Hunyadiak és Andrások lésttek.

Szerencsések vagytok, hogy egy olyan nemzetbe kezdhetitek a bölcsességet, nagy erkölcsöket sokasítani, melynek szabadságai vannak: tudjátok úgyis, hogy a rabság igen nemes lelkeket soha nem szülhet, sőt a fejedelmekhez való igaz jobbágyi hívség is csak szabadságba lakhatik; azon hívség, melynek emberi szívben kell élni, a rabszolgákból kiköltözik, úgy hogy: mikor ezeknek azt kellene mondani: emlékezzete meg róla, hogy emberek, hazafiai és hívek vagytok, tehát csak vállaikon csüngő láncukat csörgetik meg, s azoknak szomorú hangjátul kényszerítettnek osztán minden emberi nemes érdek szabad hivatalának elkövetésére. Lássátok hát, hogy az ember ott, hol minden emberi szabadságot elveszt, emberi méltóságából isten és természet ellen levetkezettve csak iga-barommá s idegen hatalom által mozgó eszközzé változik. Látunk ily szomorú sorsot embertársaink közt még Konstantinápolyba, és több oly pogány uraknál, de e nyomorúságot keresztény fejedelmek alatt nem hisszük, kik törvények által uralkodnak mindenütt. Boldogok az oly tanítók, kik bátor lelkeknek beszélhetik az igazságot és nagy dolgokat. Megvan nektek is, Uraim, ezen nemes boldogságotok, légyen hát az egész emberi nemzetnek és a magyarságnak szerencsésével halhatatlan dicsőségteknek első szegetlköve az emberi szabadság s a felebaráti szeretet, melyekbe oltjátok bé a királynak örökös hívségét, tudván azt, hogy a rabok láncukat hívséggel védelmezni nem szokták, és nem is gondolnak véle, akar ettűi, akar amattul vonszoltassanak. Az emberi természet mindenkor csak önnön maga javáért hív, annak, kitől azt veheti. De ahol minden javátul, gyönyörűségétül megfosztatik, ott kegyetlen, kétségben esett és hitetlen szokott lenni; nem is lehet különben, mert ki hajoljon oda, hol jót nem érezhet, hanem fájdalmat széd. Az ördögök csak sanyar-

gatnak, de nem is tiszteltetnek. Az isten irgalmas, kegyelmes, jól tévő, de imádtatik is. Királyok! légyetek istenek!

Engedjete meg Uraim, hogy e sóhajtság előletek egy szempillan-
ításig elvitt, az emberiségnek karjaira hanyatlottam volt, melyek előt-
tetek tartanak, mert úgyis hiszem, hogy azok, kiknek ily védelmek
nincsen, bölcsességtelnél, mely csak emberi hivatalbul joly, meg nem
állhatnának.

Gyerünk a régi világba és Nilustól fogva Budáig lássuk a törté-
neteket. Mennyi háború, mennyi veszély! Ha szívemnek annyi köny-
nyei volnának is, mint az egész teremtésnek kebelébe fekvő tengerek
és fellegek, soha emberi nemzetünk eleitül fogva szenvedett véres
nyomorúságát azoknak kiöntésével eléggé meg nem sirathatnám. Ha
igaz, hogy ily veszedelmünknek nagyobb részét tudatlanság, vakság
okozta, légyen e bűn előttünk átok, és légyenek angyalok, védelmező
istenek ellenben azok, kik közöttünk, mint Ti, Uraim, a tudományokat
emelik.

De vajjon csak békesség szülés-e természeti a tudományoknak, és
nem lehet-é emberi haszontalansága annak, ki tudománnyal bír? Di-
csőség, pénz, szerelem vezeti az egész világot, nincs ember, ki e három
hatalom közül vagy egyiknek, vagy másiknak rabja ne volna. Cati-
lina, Caesar, Spició, Borgia, Nagy Sándor - kit Aristoteles vezetett -
tudománnyal bírván vérezhették nemeket s gonoszok is lehettek. Hagy-
juk el e fényes tolvajokat, kik igaz bölcsességet nem esmértek, tudták
Sokratesek, Senecák, Titusok, Aureliusok és Antoninusok, de tudta
Plató is, micsodás tudományt kelljen emberi nemünk csendességére
keresni. Akarmint ítéljük e terhes kérdéstről, de tudom azt bizony-
tand, hogy a filozófusok sem a vérontást, sem a rabságot soha nem
szenvedhették. Ilyen tulajdonságok vagyon az oly halandóknak, kit
tudták, hogy emberek. Csináljatok Uram filozófusokat és oly keresz-
tyéneket, kik ugyanazon egy Krisztusnak véres keresztfája alatt össze-
gyűlvén, egymást a békesség istene nevének dicsőségéért ne szaggas-
sák. Nézzétek a magyar hazának kínos sebeit, micsoda bölcsesség, em-
berség, egy istent imádunk s azon istennek dicsőségéért egymást gyű-
lölni, üldözni. Uraim! Egyikünk sem érti a váltságnak, szentháromság-
nak titkát, mégis annak törvényeiben gyűlöljük magunkat.

Egész szentírásunk azt állítja: tégyünk jót ellenségeinkkel, szeres-
sük egymást. Mi pedig gyakran azon felebarátunknak fojtogatásukba
keressük idvességünket, kik nem mindent úgy hittek, mint mi. Oltá-
mazson engemet e világnak istene az oly hittől, ki nekem azokat gyű-
lölni, sanyargatni parancsolnák, kik másképpen ítélnék lelkekben,
mint én. Dolgozzatok Uraim a hit vakságának, e dühös buzgóságának
eltörlésére, hadd esmerjék már meg végre a tudatlanságnak éjszakáján
tévelygő halandók, hogy ők mindnyájan egy atyának fiai. Emlékez-
zünk meg azon iszonyú időkről, melyekbe azoknak gyermekeiket a böl-
csőből kivagdaltuk, kiknek szülei nem úgy imádkoztak, mint mi. Óh,
mely kegyetlen isten volna az, ki az ily ártatlan vért dicsőségének

áldozatjául kívánná! Régen öregasszonyokat, vénembereket boszorkányok, ördögök képiben megégettünk, az igazságot, hamisságot, tüzes vassal, forró vízzel próbáltuk, a hitért egymást öltük. Micsoda kegyetlen elfajulása volt az emberi józan okoskodásunknak, és mely nagy gyalázatjára lett egész nemünknek! Higyjük el Uraim, hogy a hitben való gyűlölség még mindig a régi, mélységes tudatlanságnak élőjele közöttünk; de tapasztaljuk is, hogy valamely emberek a más hitbe való embereknek gyűlölésekkel buzgók, önnön hitükhez, akármely nagy rangba legyenek is, mind paraszti együgyűséggel s tudatlansággal bírnak. Ugyanezért eszes és világlátott emberek már ma az idegen hitnek gyűlölésével magukat alacsonyítani szégyenlik, tudván, hogy azon törvénytelen buzgóság szintén úgy, mint a kanördögöknek hitele abba, akibe van, csalhatatlanul ostobaságot próbál. Valaki a mi igazságainkat nem akarja hinni, két okbul ellenkezik. Vagy nem adatott néki tehetség az én igazságomnak általlátására; vagy azt látván, elfogadni reám való haragbul nem akarja. Az első feltétel szerint nem gyűlölhetem őt, mert cselekedetinek és tehetetlenségének nem oka. Ugyan nem isten teremti-é a lelket is? Szintén oly szabadon, mint a testet. Te barna szemű ember, haraghat-é a kék szemű emberre azért, hogy néki, mint néked barna szemei nincsenek. Ha valamely vaknak könyvet tészel elejibe olvasásra, megvered-é, ha nem olvashat? Adj néki látást, és majd olvas. Másképpen gondolod-é lenni a hitbe való vakoknak is dolgát? Ha pedig valaki az idvezítő igazságot látja, megvetheti-é azt csak azon okbul, hogy magát pokolban húzván, azáltal engemet truccoljon. Ah! Igyekeztek, Uraim, tudományotokkal e részben halandó társaitoknak homályos szemét világosítani. Ha minden hitnek törvénye volna, hogy a véle ellenkező hitüt meg ne szenvedje, micsoda szüntelen tartó vérontásba kellene a földgolyóbisának ázni, míg rajta az emberek egymást meg nem ölnék. Hova vinne bennünket e kegyetlen értelem!

De nem szükséges nektek Uraim ezen igazságokról hosszasan szólnom, melybe nékem magatok tudományt adhatnátok. Engedjete meg: tanítómesterévé tétettetek nemzetünknek, melyben mint én is egy tag lévén, voxomat tartom hozzátok, érdemül állítván előtökbe azon tiszteletet, mellyel személyetekhez viseltetem. Ti lettetek külső tudományainknak atyja, titeket kell kérnünk azon sebeknek gyógyítására, melyeknek fájdalmai közt szenvedünk. Vezessétek Magyarországnak pusztáin bujdosó elméinket a szép tudományoknak és bölcsességnek fényes napjára, hadd lássuk meg ott, micsoda az ember. Hitessétek el róla, hogy a deák nyelvnek sebes beszéde s országunk leírott törvényének cikkelyén kívül is vannak még embernek való tudományok. Ezeket bölcsesség nélkül lehet tudni, mivel mesterségek. Mint jó festő, mint jó muzsikusz, mint jó óra csináló lehet valaki bölcsességnélküli. Mi a nyelvnek is csupa tudását illeti, elhisszük, hogy a debreceni csikósok a trincsen- és nyitra vármegyei fő-fő emberek-nél jobban beszélnek magyarul, de mégsem következik, hogy azoktul tudósabbak volnának. Az emberi nemzet régi, s mai viselt dolgainak

ismérése és a természet mély munkáinak tanulása szülik a bölcsességet. Márpedig egy hazának dolgait csak tudni, annyit tészén, mintha egész országunkban csak egyetlenegy embert ismernél, és úgy osztán annak természetiről ítélnéd az egész hazának minden fiait. Így hát, aki csak egy nemzetnek dolgait érti, látja, talán a nagy mindenre való nézve semmit sem tud, sem nem lát. Ismerné-é az a fejét, ki soha feketét nem látván! Terjesszétek ki hát, Uraim, elméinket, hogy e földnek egyéb golyóbisa felett régi és mai erkölcsökön, hiteken, törvényeken, hadakozásokon okoskodván, megláthassuk hazánknek is e nagy tükörbe mind erejét, mind gyengeségét, egyszóval, cselekedjétek, hogy az ember mint ember úgy ismertessék.

Légyetek osztán ti is egész nemzetünkkel együtt háládatos köszönettel azon anyai felső kegyelemnek, ki nagy társaságokat előmenetelünkre s önnön maga örök emlékezetire felállította. Boldogok az oly fejedelmek, kik jobbágyaiknak inkább bölcsességet, mint fegyvert osztanak! A bölcsesség mennyei tűz, a fegyvert pedig bűn és csapás szülik. Gerjesszétek fel közöttünk e mennyei tüzet, hadd ragadtassanak sebes lángjai között magyar elméink szintén a magas egekig. Budáról terjed a magyarok régi fegyvereknek dicsősége e világra, terjesszétek ugyanazon helyről lelkeinknek nagyságát is éppen annyira, hadd legyenek bölcsességgel is nagyok azok, kik győzelmeikkel felemelkedtek. A tudományoknak borostyán koszoróját egy egész hazának koronájára felfüggeszteni mely halhatatlan hír, név. Ti vagytok ezek Uraim, szeressétek hát az igaz dicsőséget, írjátok ennek örökös oltárra neveteket, adjatok nekünk tudományt, hadd tiszteljen, csodáljon benneteket a következő maradék.

Ne fáraszátok magatokat nagyon a bizonytalanságok és próba nélkül való dolgoknak magyarázásával. Ne mondjátok nekünk, e világnak területi hány mérföld, egy csillag hány pont, milyen nagy; a nap hozzánk mennyi öltre, vagy mérföldre van, s a holdba kik laknak. Valukik ezen dolgokat meg akarták határozni, mind csak azért haszontalankodtak, hogy oly tudományért csodáltassanak, mely csak csalás és hazugság. Kár, hogy tudósok ily kevély idétlenséggel s felfuvalkodott vakságukkal alacsonyíthatták magukat. De amit osztán sok ember sokáig mond, az ellen a többi, hogy tudatlannak ne tartassék, nem mer szólni. Így lett osztán sok hazugság köztünk törvénnyé és tudománnyá. Nincsen az egész emberi nemzetnek oly nagy tekinteti előtem, hogy szavára s tiszteletiért őtet oly dolognak tudására elégségesnek lenni higyjem, melyet tudom, meg nem tanulhat, sem tudhat. Mondja meg nekem valaki, hogy a föld mi módon ad magábul annyi különböző ízű és szagú nedvességet, amennyi féle virág és gyümölcs e világon van. Aki ezt megmagyarázza, elmehet osztán a holdat, napot, csillagokat, eget, földet számokkal mérni. Mondjátok nekünk Uraim, hogy jó a nagy istent lélekbe, jóságos cselekedetekbe tisztelni, a békességet szeretni, az igazságot követni, dolgainkba szorgalmatoskodni, jelebarátinknak segíteni, az ártatlanságot védelmezni, szüléket, barátokat tisztelni. Jóért jutalmat, rosszért büntetést várni. Ezek u mi

tudományaink, kik földhöz vagyunk szegezve. Itt lettünk, itt élünk, itt halunk, hol régi atyáinknak tetemeik is nyugosznak.

Ne kérjük hát a napnak szélességét, hanem járjunk csendesen világánál, éljetez Uraim ti is boldogul a nap alatt, hol én vagyok.

Uraim, mesterségeteknek, személyeteknek tisztelője s embertársatok

BESSENYEI GYÖRGY

Pilisen, a méltóságos Generális Beleznai úr őnagysága kastélyába, magánosságomba, 1778-ba.

Dr. BAKOS JÓZSEF:

**KAZINCZY FERENC ISMERETLEN AJÁNLÓ SORAI
„KAZINCZY ÚTJA PANNONHALMÁRA...” C. KÖNYVÉNEK
MOCSÁRY ANTALHOZ KÜLDÖTT PÉLDÁNYÁBAN**

1. Kazinczy Ferenc 1831-ben, életének utolsó évében, mint akadémiai tag résztvett az akadémiai üléseken, Pesten. Mivel az üléseket csak a hétfői napon tartották, Kazinczy a hét többi napjain leginkább Pécelen tartózkodott Szemere Pál vendégeként. Nem véletlen tehát, hogy az itt közölt ismeretlen dokumentum alatt is ez olvasható: „Pécel, május 18d 1831.”

Azt is tudjuk, hogy Szemere házában, Pécelen írta meg Kazinczy utolsó nagyobb utazásának élményeit, történéseit „Kazinczy’ útja Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra” címmel. Kazinczy maga is nagyra értékelte ezt a munkáját, s Guzmics-hoz írt egyik levelében (Lev. XXI. 5318. sz.) arról értesít, hogy Szemere véleménye szerint is „ezek a Leveleim még jobbak, mint az Erdélyből írottak...” Kazinczy útinaplójának néhány oldalán (44–50) kritikai megjegyzéseket tett egyes költők nemzeti romantikájáról, Bajza és Döbrentey kritikai elveiről és irányáról. Kazinczy maga megvallja, hogy tudatosan támadta meg „a’ köztünk vadon dulókat”. (Lev. XXI. 5322. sz.) Fiatal költőtársaihoz való viszonyára nagyon jellemző ez a néhány oldal. (vö. Szauder: Bevezetés Kazinczy Ferenc Válogatott Művei-hez. Bp. 1960. — 472.)

Az itt közölt „Bocsáry Mocsáry Antal Úrhoz” küldött példány első borítólapjára írt kézírásában Kazinczy külön és részletesen utal a könyvben megjelent kritikai megjegyzésekre. Ezért is annyira értékes számunkra Kazinczy eddig ismeretlen s elsőízben itt közölt néhány ajánló sora:

„Kazinczy Ferentz Td: Bocsáry Mocsáry Antal Úrhoz.

Tisztelt barátom,

Pannonhalmára, Esztergomba, Vácra tett utamat megírni, 's sajtó alá